

การสมรสเท่าเทียม : สิทธิในการสมรสสำหรับบุคคลทุกเพศของประเทศไทย

Marriage Equality : Marriage Rights for All Genders in Thailand

วรวิทย์ ชายสวัสดิ์ (Worawit Chaisawat), น.ม. (LL.M.)¹

Received : 30 October 2024

Revised : 23 December 2024

Accepted : 25 December 2024

บทคัดย่อ

ประเทศไทยเป็นหนึ่งในหลายประเทศที่ให้การยอมรับและเห็นถึงความสำคัญของกลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศ LGBTQ เพื่อให้บุคคลเหล่านี้ได้รับความคุ้มครองทางกฎหมายตามหลักความเสมอภาคและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ โดยจะเห็นได้จากของคำวินิจฉัยและข้อเสนอแนะของศาลรัฐธรรมนูญที่ ๒๐/๒๕๖๔ ที่ว่ารัฐธรรมนูญและกฎหมายปัจจุบันไม่ได้ห้ามเพศเดียวกันใช้ชีวิตคู่ร่วมกันและมีเพศสัมพันธ์กัน ไม่ได้ห้ามจัดพิธีแต่งงาน ไม่ได้ห้ามทำประกันชีวิตระบุให้คู่ชีวิตเป็นผู้ได้รับประโยชน์ โดยเสนอแนะให้รัฐสภา คณะรัฐมนตรี และหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องสมควรพิจารณาดำเนินการตามกฎหมายหรือแก้ไขกฎหมาย เพื่อรับรองสิทธิและหน้าที่ของบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศอย่างเหมาะสมต่อไป อีกทั้งประเทศไทยยังมีพันธกรณีตามกติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง ข้อ 23 ซึ่งประเทศไทยได้เข้าเป็นภาคีและได้ให้สัตยาบันในปี ค.ศ. 1996 ดังนั้น จึงมีการแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายและพาณิชย์ โดยเฉพาะในบรรพ 5 ครอบคลุมสาระสำคัญที่เป็นจุดเด่นของการแก้ไขกฎหมายฉบับนี้คือ การแก้ไขถ้อยคำที่ระบุเพศจากแต่เดิมใช้คำว่า “ชาย” และ “หญิง” เปลี่ยนมาใช้คำว่า “บุคคล,” “ผู้หนึ่ง,” “ผู้รับหนึ่ง,” และ “คู่หนึ่ง” เพื่อให้สามารถทำการหมั้นหรือทำการสมรสได้ การแก้ไขอายุการหมั้นและการสมรสของบุคคลจากอายุสิบเจ็ดปีบริบูรณ์เป็นอายุสิบแปดปีบริบูรณ์ การเปลี่ยนจากคำว่า “สามีภริยา” เป็นคำว่า “คู่สมรส” การแก้ไขถ้อยคำกรณีเรียกค่าทดแทนจากผู้ซึ่งล่วงเกินคู่สมรสอีกฝ่ายหนึ่งจากคำว่า “ในทำนองชู้สาว” เป็นคำว่า “ในทำนองชู้” และเพิ่มเหตุฟ้องหย่าให้สอดคล้องกับลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างคู่สมรสเพศเดียวกันโดยเพิ่มเหตุ “กระทำการหรือยอมรับกระทำเพื่อสนองความใคร่” ถึงแม้ว่าการแก้ไขกฎหมายในครั้งนี้จะมุ่งเน้นแก้กฎหมายเฉพาะเรื่องเกี่ยวกับการสมรส เพื่อรับรองสิทธิในการก่อตั้งครอบครัวแก่บุคคลทุกเพศโดยไม่นำเหตุแห่งเพศสภาพหรือเพศวิถีมาเป็นข้อจำกัดในการจดทะเบียนสมรสดังเช่นกฎหมายในปัจจุบันที่ยังจำกัดว่าการสมรสจะทำได้เฉพาะกรณีทั้งสองฝ่ายเป็นชายและหญิงเท่านั้น แต่ก็ต้องถือว่าในสายของกฎหมายได้ให้การยอมรับบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศให้มีสถานะทางกฎหมายของการเป็น “คู่หนึ่ง” หรือ “คู่สมรส” ซึ่งก่อให้เกิดสิทธิและหน้าที่ตามกฎหมายขึ้นระหว่างบุคคลทั้งสอง เช่น หน้าที่ในการอยู่กินกันฉันคู่สมรส หน้าที่ในการอุปการะเลี้ยงดูซึ่งกันและกัน สิทธิในการเรียกค่าทดแทน สิทธิในการฟ้องชู้ สิทธิในการรับมรดก เป็นต้น

คำสำคัญ: บุคคล, กฎหมาย, สมรสเท่าเทียม, สิทธิและหน้าที่

คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยวงษ์ชวลิตกุล

(Faculty of Law Vongchavalitkul University)

*ผู้รับผิดชอบบทความ (Corresponding author) E-mail: worawit_cha@vu.ac.th

Abstract

Thailand is among the countries that recognize the importance of providing LGBTQ individuals with legal protection under the principles of equality and human dignity. This is evident from the Constitutional Court's ruling and recommendations No. 20/2564, which stated that the current constitution and laws do not prohibit same-sex couples from living together, having sexual relations, holding wedding ceremonies, or purchasing life insurance that designates a partner as the beneficiary. The court recommended that the parliament, cabinet, and relevant government agencies consider enacting or amending laws to appropriately recognize the rights and responsibilities of LGBTQ individuals. Furthermore, Thailand has obligations under Article 23 of the International Covenant on Civil and Political Rights, to which it became a party and ratified in 1996. As a result, the Civil and Commercial Code, particularly Chapter 5 on Family, has been amended. Key amendments include replacing gender-specific terms such as "male" and "female" with gender-neutral terms like "person," "fiancé," and "fiancée," allowing engagement and marriage to be inclusive of all genders. The minimum age for engagement and marriage was raised from 17 to 18 years. Additionally, the terms "husband and wife" were replaced with "spouse," and language referring to compensation for adultery was updated from "in the manner of adulterous" to "in the manner of adultery." The amendments also introduced new grounds for divorce to reflect the nature of relationships between same-sex spouses, such as adding "acting or accepting to act to satisfy lust" as a valid reason for divorce. While these changes specifically address marriage laws, they aim to recognize the right to establish a family for people of all genders, removing gender and sexual orientation as barriers to marriage registration. Although current laws still restrict marriage to heterosexual couples, the amendments represent significant progress in granting individuals of diverse genders the legal status of "fiancé" or "spouse," thereby creating legal rights and responsibilities between partners.

Keywords: Person, Law, Marriage Equality, Rights and Duties

1. บทนำ

ครอบครัวเป็นหน่วยทางสังคมดั้งเดิมตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ครอบครัวในอดีตประกอบไปด้วยบิดามารดาและบุตร และเพื่อให้ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลเหล่านี้มีสภาพบังคับจึงได้มีการนำหลักเกณฑ์ต่าง ๆ ที่ใช้บังคับในความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในครอบครัวมาบัญญัติเป็นกฎหมายซึ่งเนื้อหาอาจมีความแตกต่างกันไปตามภูมิภาค ศาสนา ขนบธรรมเนียมจารีตประเพณี ระบบการปกครองของแต่ละประเทศ แต่สิ่งซึ่งมีความเหมือนกันคือ การสมรสต้องกระทำโดยบุคคลที่ต่างเพศกันกล่าวคือ ต้องเป็นการสมรสระหว่างชายและหญิงนั่นเอง เพราะตามแนวคิดดั้งเดิมนั้น การสมรสมีเจตนารมณ์เพื่อการดำรงอยู่ของเผ่าพันธุ์มนุษย์ในการสร้างสถาบันครอบครัวขึ้นมาและผลิตสมาชิกใหม่เข้ามาเป็นกลไกในการขับเคลื่อนสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม จารีตประเพณี รวมถึงการอบรมสั่งสอนเลี้ยงดูให้การศึกษาเพื่อพัฒนาเป็นบุคลากรที่มีคุณภาพและดำรงไว้เพื่อสถาบันครอบครัวต่อไป (สาธิตา วิมลคุณารักษ์ และ ชีรเดช มโนลีหกุล, 2566)

ในเวลาต่อมาแนวคิดที่ว่า การสมรสโดยชอบด้วยกฎหมายระหว่างบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศนั้น เริ่มได้รับการยอมรับมากขึ้น ซึ่งในปี ค.ศ. 1986 เดนมาร์กกลายเป็นประเทศแรกในโลกที่สร้างกรอบทางกฎหมายบนพื้นฐานของการสมรส เพื่อให้คู่รักเพศเดียวกันสามารถจดทะเบียนคู่ชีวิต (registered partnership) ในสหภาพยุโรปอย่างเป็นทางการได้ (Marie Digoix, 2020; Macarena Seaz, 2014) และประเทศเนเธอร์แลนด์เป็นประเทศแรกที่บัญญัติกฎหมายรับรองการจดทะเบียนสมรส (Marriage Certificate) คู่รักเพศเดียวกัน ในปี ค.ศ. 2001 และแนวความคิดทางกฎหมายนี้ได้ขยายไปสู่ประเทศอื่นทั่วโลก โดยในปัจจุบันมีประเทศที่ออกกฎหมายสมรสระหว่างเพศเดียวกัน 37 ประเทศ (Kinght & Sunai Phasuk, 2024)

การสมรสเท่าเทียม คือ การสมรสของผู้มีความหลากหลายทางเพศ ไม่จำกัดเฉพาะชายและหญิงเท่านั้นแต่จะครอบคลุมทุกเพศสภาพ ทั้งเพศวิถีและอัตลักษณ์ทางเพศเพื่อให้บุคคลเหล่านี้ได้รับความคุ้มครองทางกฎหมายตามหลักความเสมอภาคและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ (พรพิมล โพธิ์ชัยหล้า และวรเชษฐ์ ไทอิน, 2567)

สำหรับประเทศไทย มีหลายเหตุการณ์สำคัญอันนำไปสู่กระบวนการออกพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์(ฉบับที่ 24) พ.ศ. 2567 ดังต่อไปนี้

1. ในปี พ.ศ. 2555 คู่ชายรักชายได้ยื่นคำขอจดทะเบียนแต่กลับถูกปฏิเสธ เนื่องจากเป็นบุคคลที่มีเพศกำเนิดเดียวกัน จึงได้มีการยื่นเรื่องไปยังหน่วยงานที่เกี่ยวข้องหลายแห่งและนำไปสู่การจัดทำร่างพระราชบัญญัติคู่ชีวิต โดยได้รับความเห็นชอบจากคณะรัฐมนตรี ใน พ.ศ. 2563 และเตรียมการเสนอต่อรัฐสภาในเวลาต่อมา (ไชยพัฒน์ ธรรมชุตินันท์, 2565)

2. ศาลเยาวชนและครอบครัวกลางส่งคำโต้แย้งกรณีของนางสาวพวงเพชร เห่งคำและนางเพิ่มทรัพย์ แซ่เอ็ง ผู้ร้องในคดีแพ่งหมายเลขดำที่ ยชพ 1056/2563 ซึ่งเป็นกรณีที่บุคคลทั้งสองเป็นบุคคลที่มีเพศกำเนิดเดียวกันคือเพศหญิงกับเพศหญิงยื่นคำร้องต่อศาลเยาวชนและครอบครัวกลางขอให้มีคำสั่งรับจดทะเบียนสมรส และมีการกล่าวอ้างด้วยว่าประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 1448 ขัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญ พุทธศักราช 2560 มาตรา 4, 5, 25, 26 และ 27 เพื่อขอให้ศาลรัฐธรรมนูญวินิจฉัยตามรัฐธรรมนูญ มาตรา 212 มีข้อเท็จจริงโดยสรุปคือ ผู้ร้องทั้งสองในคดีแพ่งเป็นคู่ชีวิตที่มีเพศสภาพและการดำเนินวิถีชีวิตทางเพศเป็นหญิงรักหญิง

หรือบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศ ใช้ชีวิตคู่ร่วมกันมานานกว่า 10 ปี ในลักษณะคู่ชีวิต ได้ยื่นคำขอจดทะเบียนสมรสพร้อมหลักฐานประกอบการจดทะเบียนที่สำนักงานเขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร แต่นายทะเบียนเขตบางกอกใหญ่แจ้งให้ทราบว่าผู้ร้องทั้งสองเป็นบุคคลที่มีเพศกำเนิดเหมือนกัน คือ ผู้หญิงกับผู้หญิงจึงไม่สามารถจดทะเบียนสมรสได้เนื่องจากระเบียบกระทรวงมหาดไทยว่าด้วยการจดทะเบียนครอบครัว พ.ศ. 2541 กำหนดให้กรอกคำร้องขอจดทะเบียนและบันทึกทะเบียนเป็นครอบครัวในระบบ ซึ่งข้อมูลการสมรสต้องเป็นบุคคลเพศชายกับเพศหญิงโดยกำเนิดเท่านั้น

ศาลเยาวชนและครอบครัวกลางจึงส่งเรื่องไปยังศาลรัฐธรรมนูญวินิจฉัยตามรัฐธรรมนูญ มาตรา 212 วรรคหนึ่ง ต่อมาศาลรัฐธรรมนูญมีคำวินิจฉัยเมื่อวันที่ 17 พฤศจิกายน 2564 ว่า ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 1448 ไม่ขัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญ มาตรา 4, 5, 25, 26, 27 วรรคหนึ่ง วรรคสอง และวรรคสาม โดยศาลรัฐธรรมนูญให้เหตุผลประกอบคำวินิจฉัยด้วยว่า “เมื่อบริบทสังคมโลกและสังคมไทยในปัจจุบันยอมรับและเริ่มมีการให้สิทธิแก่บุคคลเกี่ยวกับสถานะทางเพศมากขึ้น รัฐควรมีมาตรการที่เหมาะสมและสนับสนุนให้บุคคลผู้มีความหลากหลายทางเพศได้ใช้ชีวิตคู่ร่วมกัน โดยการตรากฎหมายเฉพาะเพื่อให้สิทธิและเพื่อแก้ไขปัญหาอุปสรรคต่อการดำรงชีวิตของบุคคลผู้มีความหลากหลายทางเพศ” ศาลรัฐธรรมนูญมีคำวินิจฉัยโดยมีข้อเสนอแนะว่ารัฐสภา คณะรัฐมนตรี และหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องสมควรพิจารณาดำเนินการตรากฎหมายเพื่อรองรับสิทธิและหน้าที่ของบุคคลผู้มีความหลากหลายทางเพศอย่างเหมาะสมต่อไป (จีรพงษ์ ตรงวานิชนาม, 2566; ดวงพร ช่างทอง, 2565)

3. ในเวลาต่อมานายธัญวัจน์ กมลวงศ์วัฒน์ และคณะสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรพรรคก้าวไกลได้เสนอร่างพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ (ฉบับที่ ...) พ.ศ. ในการประชุมพิจารณากฎหมายฉบับดังกล่าวของสภาผู้แทนราษฎร ชุดที่ 25 ปีที่ 3 ครั้งที่ 30 (สมัยสามัญประจำปีครั้งที่สอง) เมื่อวันที่ 9 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2565 ที่ประชุมเสียงข้างมากมีมติให้คณะรัฐมนตรีรับร่างพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ (ฉบับที่ ...) พ.ศ. นี้ ตามที่คณะรัฐมนตรีร้องขอไปพิจารณาก่อนรับหลักการ โดยให้รอการพิจารณาไว้ภายในกำหนดเวลา 60 วัน

ในการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ชุดที่ 25 ปีที่ 4 ครั้งที่ 6 วันที่ 15 มิถุนายน พ.ศ. 2565 เห็นชอบให้ใช้ร่างพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ (ฉบับที่...) พ.ศ. ... (คณะรัฐมนตรีเป็นผู้เสนอ) เป็นหลักในการพิจารณา (จันทรม สืหาบุญลี และคณะ, 2565) และในวันที่ 18 มิถุนายน พ.ศ. 2567 วุฒิสภามีมติรับร่างพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ (ฉบับที่ 24) พ.ศ. 2567 โดยวันที่ 24 กันยายน พ.ศ. 2567 ราชกิจจานุเบกษาเผยแพร่พระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ (ฉบับที่ 24) พ.ศ. 2567 ซึ่งมีเนื้อหารับรองการสมรสระหว่างบุคคลโดยไม่จำกัดเฉพาะชายหญิงอีกต่อไป โดยกฎหมายฉบับนี้จะมีผลบังคับใช้เมื่อพ้น 120 วัน นับแต่วันประกาศในราชกิจจานุเบกษา

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอประเด็นใหม่ทางด้านกฎหมายครอบครัวซึ่งได้รับการแก้ไข อันเป็นการอธิบายขยายความถ้อยคำในตัวบทแห่งประมวลกฎหมายและพาณิชย์เกี่ยวกับการสมรสของผู้ที่มีความหลากหลายทางเพศตามกฎหมายไทยคือ ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ (ฉบับที่ 24) พ.ศ. 2567 (หรือที่เรียกว่าพระราชบัญญัติสมรสเท่าเทียม) โดยมีขอบเขตเนื้อหาของการศึกษาเฉพาะในประเด็นของการหมั้น และสมรสเท่านั้น นอกจากนี้ ยังมีการวิเคราะห์ผลกระทบทางกฎหมายแพ่งที่ต้องปรับแก้ไขในประเด็นต่างๆ ให้สอดคล้องกับกฎหมายที่มีการแก้ไขอีกประการหนึ่งด้วย พระราชบัญญัติฉบับดังกล่าวมีการประกาศในราชกิจจานุเบกษา วันที่ 24 กันยายน พ.ศ. 2567 ซึ่งจะมีผลบังคับใช้เมื่อพ้น 120 วัน นับแต่วันประกาศในราชกิจจานุเบกษา กล่าวคือ บุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศหากประสงค์จะทำการจดทะเบียนสมรสกัน โดยชอบด้วยกฎหมายสามารถยื่นคำขอได้ในวันที่ 22 มกราคม พ.ศ. 2568 ซึ่งเป็นวันที่กฎหมายฉบับนี้มีผลใช้บังคับ

2. เนื้อหา

สิทธิในการก่อตั้งครอบครัว (The Right to Found a Family) เป็นสิทธิขั้นพื้นฐานที่ได้รับการรับรองไว้ในหลักการยกย่องการเท่าเทียมด้วยการปรับใช้กฎหมายสิทธิมนุษยชนระหว่างประเทศในประเด็นวิถีทางเพศ และอัตลักษณ์ทางเพศ ข้อ 24² กติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง ข้อ 23³ และปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน ข้อ 16 (1)⁴ ซึ่งเป็นหนึ่งในพันธกรณีระหว่างประเทศด้านสิทธิมนุษยชนที่ประเทศไทยเข้าเป็นภาคีและสิทธิดังกล่าวนี้ยังได้รับการรับรองไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2560 มาตรา 24 และมาตรา 27 ซึ่งเป็นบทบัญญัติที่คุ้มครองความเสมอภาคระหว่างเพศและห้ามการเลือกปฏิบัติเพราะเหตุแห่งเพศเป็นการทั่วไป นอกจากนี้ ยังมีกฎหมายบัญญัติห้ามการเลือกปฏิบัติด้วยเหตุแห่งเพศเป็นการเฉพาะคือ พระราชบัญญัติความเท่าเทียมระหว่างเพศ พ.ศ. 2558 ซึ่งเจตนารมณ์ของกฎหมายฉบับนี้เพื่อกำหนดมาตรการคุ้มครองผู้ถูกเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมระหว่างเพศ และป้องกันมิให้มีการเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมระหว่างเพศ

² ข้อ 24 มนุษย์ทุกคนมีสิทธิในการสร้างครอบครัวโดยไม่ขึ้นกับวิถีทางเพศและอัตลักษณ์ทางเพศ ครอบครัวมีหลายรูปแบบ ห้ามมิให้ครอบครัวใดตกเป็นเหยื่อของการเลือกปฏิบัติจากสาเหตุแห่งวิถีทางเพศและอัตลักษณ์ทางเพศของสมาชิกคนหนึ่งคนใดในครอบครัว

³ ข้อ 23 4. รัฐภาคีแห่งกติกานี้จะดำเนินการที่เหมาะสมเพื่อประกันความเสมอภาคแห่งสิทธิและความรับผิดชอบของคู่สมรส ในการที่จะสมรส ระหว่างการสมรสและเมื่อการสมรสสิ้นสุดลง ในกรณีการสิ้นสุดของการสมรส จะต้องมิบทบัญญัติเพื่อการคุ้มครองที่จำเป็นแก่บุตร

⁴ ข้อ 16 (1) บรรดาชายและหญิงที่มีอายุครบบริบูรณ์แล้ว มีสิทธิที่จะสมรสและก่อร่างสร้างครอบครัวโดยปราศจากการจำกัดใด อันเนื่องมาจากเชื้อชาติ สัญชาติ หรือศาสนา ต่างย่อมมีสิทธิเท่าเทียมกันในการสมรส ระหว่างสมรส และในการขาดจากการสมรส

เมื่อพิจารณาในแง่ของกลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศในสังคมไทย ณ ปัจจุบันเริ่มมีการแสดงออกถึงตัวตนให้ปรากฏอย่างเด่นชัดไม่แต่เฉพาะในกรุงเทพมหานครเท่านั้นแต่ยังปรากฏการแสดงออกถึงตัวตนในความเป็นบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศตามจังหวัดต่าง ๆ เพิ่มมากขึ้น บุคคลเหล่านี้มีความรักและมีความสัมพันธ์กับบุคคลที่มีเพศกำเนิดเดียวกัน มีความต้องการสร้างครอบครัวที่อบอุ่นสมบูรณ์ไม่แตกต่างไปจากครอบครัวตามปกติทั่วไปที่กฎหมายให้การรับรอง (เทิดเกียรติภณช์ แสงมณีจิรนนเดชา และรัตพงษ์ สอนสุภาพ, 2562) อย่างไรก็ตาม โดยสภาพของสังคมไทยนั้นยังไม่ให้การยอมรับกลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศมากเท่าใดนัก ถึงแม้ว่าทัศนคติในเชิงบวกอันมีต่อบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศจะมีเพิ่มขึ้นก็ตาม สังคมยังต้องใช้เวลาในการปรับตัวและเรียนรู้ที่จะยอมรับกลุ่มผู้มีความหลากหลายทางเพศว่าเป็นบุคคลที่เท่าเทียมกับชายจริงหญิงแท้ได้อย่างสนิทใจเสียก่อน เพื่อลดปัญหาการเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมและปัญหาความไม่เสมอภาคซึ่งมีต่อบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศไม่ว่าจะเป็นปัญหาทางด้านการเหยียดเพศ การดูถูก การแต่งกาย การให้บริการทางด้านสาธารณสุข การศึกษา การทำงาน เป็นต้น (สาวตรี สุขศรี, 2564)

สำหรับปัญหาการเลือกปฏิบัติต่อบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศนั้นมีหลักกฎหมายระหว่างประเทศและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องดังนี้

ก. ปณิญาสากล่าวด้วยสิทธิมนุษยชน ค.ศ. 1948 ได้วางหลักการห้ามเลือกปฏิบัติไว้ในมาตรา 2 ซึ่งบัญญัติว่า “บุคคลทุกคนต่างมีความเสมอภาคเบื้องต้นตามกฎหมายและชอบที่จะได้รับความคุ้มครองที่เท่ากันตามกฎหมายโดยปราศจากการเลือกปฏิบัติ...” และบุคคลที่ได้รับการคุ้มครองตามหลักความเสมอภาคนี้มีบัญญัติไว้ในมาตรา 1 ซึ่งบัญญัติว่า “บุคคลทุกคนย่อมเกิดมามีอิสรภาพ และมีความเท่าเทียมกันทั้งในศักดิ์ศรีและสิทธิ...” คำว่า “บุคคลทุกคน” ในมาตรานี้จึงหมายความว่ารวมถึงบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศด้วย หลักการห้ามเลือกปฏิบัตินี้ตั้งอยู่บนพื้นฐานเรื่องความเสมอภาคซึ่งมีสาระสำคัญว่าภายใต้กฎหมายธรรมชาติ บุคคลทุกคนเกิดมามีความเสมอภาคและเท่าเทียมกัน การที่บุคคลได้รับปฏิบัติอย่างเท่าเทียมกันจึงเป็นสิทธิตามธรรมชาติอย่างหนึ่งที่มีมาพร้อมกับความเป็นมนุษย์และเป็นสิทธิประจำตัวของบุคคลที่ไม่อาจเพิกถอนหรือโอนให้แก่บุคคลอื่นได้ รัฐจึงถูกจำกัดอำนาจโดยไม่สามารถที่จะออกกฎหมายอันเป็นการขัดหรือแย้งกับสิทธิตามธรรมชาติของมนุษย์ได้ การนำหลักความเสมอภาคมาบัญญัติรับรองไว้ในกฎหมายของรัฐ และกฎหมายระหว่างประเทศจึงส่งผลให้หลักความเสมอภาคมีสถานะเป็นสิทธิมนุษยชนอย่างหนึ่งที่มีผลผูกพันทั้งรัฐและประชาชน

ข. ทฤษฎีควีเรีย (Queer Theory) เป็นหนึ่งในแนวคิดที่ต่อสู้เพื่อความเสมอภาคกันทางเพศซึ่งมองว่าทุกเพศควรได้รับการปฏิบัติอย่างเท่าเทียมกันโดยปราศจากอคติหรือแบ่งแยกระหว่างเพศ ความแตกต่างทางเพศไม่อาจนำมาเป็นข้ออ้างในการเลือกปฏิบัติ การกีดกัน การแบ่งแยก หรือการจำกัดสิทธิและโอกาสในการเข้าถึงทรัพยากรต่างๆ ทั้งทรัพยากรทางด้านสวัสดิการของรัฐ หรือสวัสดิการอื่นๆ ที่บุคคลทั่วไปได้รับ ตามทฤษฎีควีเรียเห็นว่าเรื่องเพศเป็นสิ่งที่สามารถสั่นไหวได้ไร้กรอบทางเพศสภาพ (gender) และทางเพศวิถี (sexual orientation) (นิมลพรรณ พิมพ์จุฬา, 2566) การแสดงออกซึ่งเพศวิถีของมนุษย์นั้นมีความหลากหลายเพศของมนุษย์ไม่สามารถนำทฤษฎีใดทฤษฎีหนึ่งมาใช้ในการอธิบายได้ นักวิชาการที่มีแนวความคิดแบบควีเรีย

ได้นำเสนอเรื่องสิทธิในความเสมอภาคและสิทธิในความเป็นส่วนตัวของบุคคลรักเพศเดียวกันมาใช้เป็นเครื่องมือเพื่อต่อสู้และเคลื่อนไหวในทางสังคม และสนับสนุนให้มีการบัญญัติคำว่า “ความหลากหลายทางเพศ” หรือ “เพศวิถี” ไว้ในรัฐธรรมนูญหรือบทบัญญัติแห่งกฎหมายของรัฐเพื่อป้องกันการเลือกปฏิบัติต่อกับบุคคลรักเพศเดียวกัน (อารยา สุขสม, 2562)

ค. ทฤษฎีสิทธิโดยธรรมชาติ ซึ่งถือว่าเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานที่เกิดขึ้นมาพร้อมกับมนุษย์ทุกคนที่เกิดขึ้นมาบนโลกนี้อันได้แก่ สิทธิในการมีชีวิตอยู่ สิทธิในเนื้อตัวร่างกาย สิทธิในการแสดงความคิดเห็น สิทธิในการแสดงออกซึ่งพฤติกรรมของความเป็นมนุษย์ซึ่งหมายถึงความรวมถึงการแสดงออกซึ่งพฤติกรรมด้านความรัก การแสดงออกซึ่งพฤติกรรมด้านความต้องการทางเพศด้วย (Lanre Abass Bolatito, 2012; Mark Strasser, 1998)

ดังนั้น การรับรองสิทธิในการแสดงออกซึ่งพฤติกรรมความรักให้แก่กลุ่มคนที่มีเพศวิถีแบบรักเพศเดียวกันจึงเป็นประเด็นที่รัฐต่าง ๆ ต้องคำนึงถึงเนื่องจากธรรมชาติได้มอบสิทธิและเสรีภาพในการเลือกรูปแบบของความรักและการเลือกคู่ชีวิตนั้นให้แก่มนุษย์แล้ว ส่วนมนุษย์จะอย่างไรนั้นก็เป็สิทธิของมนุษย์ (ธีรเดช มโนลีหกุล และ สาธิตา วิมลคุณารักษ์, 2566)

นอกจากนี้ องค์การทางศาลระหว่างประเทศอันได้แก่ ศาลสิทธิมนุษยชนยุโรปและศาลสิทธิมนุษยชนแห่งทวีปอเมริกาให้การยอมรับว่าคู่สมรสเพศเดียวกันมีความสามารถในการสร้างชีวิตครอบครัวและการใช้ชีวิตร่วมกันนี้อยู่ได้คำนิยามของคำว่า “ครอบครัว” และศาลทั้งสองยังให้การยอมรับว่าคู่สมรสที่มีเพศเดียวกันมีความสามารถในการรับบุตรบุญธรรมและอาศัยอยู่ร่วมกันอย่างครอบครัวได้อีกด้วย (Frances Nicholson, 2018)

อย่างไรก็ตาม ประเทศไทยในอดีตยังไม่มีกฎหมายใดอนุญาตให้บุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศที่อยู่ร่วมกันเป็นครอบครัวสามารถจดทะเบียนเป็นคู่สมรสและได้รับสิทธิและหน้าที่ที่พึงมีพึงได้ เพราะการจดทะเบียนสมรสตามกฎหมายระบุว่าจะต้องเป็นการสมรสของชายและหญิงเท่านั้น (ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 1448⁵) ซึ่งเป็นการเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมด้วยเหตุแห่งเพศขัดกับหลักการสิทธิมนุษยชนและข้อเท็จจริงที่ปรากฏในสังคมปัจจุบัน

เนื่องด้วยกฎหมายอันเกี่ยวกับครอบครัวของไทยถูกบัญญัติขึ้นโดยมีพื้นฐานแนวคิดที่ว่าเพศมีเพียงสองเพศเท่านั้น กล่าวคือ เพศชายและเพศหญิงจดทะเบียนสมรสและอยู่กันฉันสามีภรรยา ให้กำเนิดลูกและมีหลานดำรงเผ่าพันธุ์ตามธรรมชาติเหมือนกับสัตว์ชนิดอื่น (ทวีเกียรติ มีนะกนิษฐ, 2567) โดยละเลยกลุ่มประชากรที่มีความหลากหลายทางเพศที่อยู่ร่วมกันเป็นครอบครัว และคอยดูแลช่วยเหลือเกื้อกูลกันไม่ต่างจากชายหญิง ทั้งนี้ ที่ผ่านมาการที่ประเทศไทยยังไม่มีกฎหมายฉบับใดให้การรับรองสิทธิของคู่รักเพศเดียวกันจึงเสมือนเป็นการตีตราซ้ำว่าแม้รัฐบาลจะไม่ได้ปฏิเสธถึงความมีอยู่ของครอบครัวรูปแบบดังกล่าวแต่ก็ไม่ได้ดำเนินการความพยายามอย่างเต็มที่เพื่อจัดการเลือกปฏิบัติและอำนวยความสะดวกให้เกิดขึ้นในสังคมอย่างแท้จริง ดังนั้น ในภาคประชาชนรวมไปถึงกลุ่มสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่มีแนวคิดเกี่ยวกับการสมรสระหว่างเพศเดียวกัน จึงมีการเรียกร้องให้มีออกกฎหมายใหม่หรืออาจจะเป็นการแก้ไขประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ที่ใช้อยู่ในปัจจุบันให้บุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศสามารถจดทะเบียนสมรสได้ และสอดคล้องกับหลักการสิทธิมนุษยชน

⁵ มาตรา 1448 การสมรสจะทำได้ต่อเมื่อชายและหญิงมีอายุสิบเจ็ดปีบริบูรณ์แล้ว แต่ในกรณีที่มีเหตุอันสมควร ศาลอาจอนุญาตให้ทำการสมรสก่อนนั้นได้

กติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง หลักการยกยอการที่ว่าด้วยการปรับใช้กฎหมาย สิทธิมนุษยชนระหว่างประเทศในประเด็นวิถีทางเพศและอัตลักษณ์ทางเพศ ค.ศ.2006 (จีรพงษ์ ตรวงวานิชนาม, 2566) และรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย อันจะเป็นการยกระดับมาตรฐานการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนในประเทศไทยโดยรวม

สาระสำคัญของพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ (ฉบับที่ 24) พ.ศ. 2567 มีดังต่อไปนี้

1. อายุขั้นต่ำในการหมั้นและการสมรส

ในส่วนของอายุขั้นต่ำในการหมั้นและการสมรส ระบบกฎหมายไทยได้กำหนดเป็นครั้งแรกเมื่อมีการจัดทำประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 5 ใน พ.ศ. 2478 โดยกฎหมายกำหนดอายุขั้นต่ำในการหมั้นและการสมรสไว้สำหรับชาย 17 ปี และหญิง 15 ปี โดยอ้างอิงเหตุผลเรื่องวัยเจริญพันธุ์เป็นสำคัญ ก่อนที่จะมีการแก้ไขใน พ.ศ. 2519 โดยกำหนดให้อายุของทั้งชายและหญิงอยู่ที่ 17 ปีบริบูรณ์ อันเป็นไปตามหลักความเสมอภาคทางเพศ ซึ่งถือเป็นหลักการใหญ่ในการตรวจชำระกฎหมายครอบครัวในคราวนั้น นอกจากนี้ ยังมีเหตุผลเรื่องการคุ้มครองเด็กในประเด็นที่ว่าหญิงอายุ 15-16 ปี เป็นวัยที่ควรได้รับความรู้ ได้รับการศึกษา ไม่ควรหมกมุ่นอยู่กับกามารมณ์ (ไชยวัฒน์ ธรรมชุตินันท์, 2567)

การปรับอายุขั้นต่ำในการหมั้นและการสมรสเป็น 18 ปี ตามมาตรา 1435 และมาตรา 1448 เพราะนานาประเทศถือว่าบุคคลที่มีอายุ 18 ปีบริบูรณ์นั้นมีวุฒิภาวะเพียงพอและเหมาะสมแล้ว รวมทั้งมีความคิดมีความรับผิดชอบและสามารถตัดสินใจได้อย่างรอบด้าน และเพื่อให้สอดคล้องกับอนุสัญญาว่าด้วยสิทธิเด็ก⁶ และเป็นไปเพื่อป้องกันมิให้มีการบังคับเด็กแต่งงานนั่นเอง อย่างไรก็ตาม การจดทะเบียนสมรสของผู้ซึ่งมีอายุไม่ถึง 20 ปีบริบูรณ์ยังคงต้องขอความยินยอมจากผู้แทนโดยชอบธรรม⁷ และอยู่ภายใต้บังคับข้อห้ามทำการสมรสได้แก่ 1. ห้ามทำการสมรสกับบุคคลที่เป็นบุคคลวิกลจริตหรือเป็นบุคคลซึ่งศาลสั่งให้เป็นคนไร้ความสามารถ (มาตรา 1449) 2. ห้ามสมรสกับบุคคลซึ่งเป็นญาติสืบสายโลหิตโดยตรงขึ้นไปหรือลงมาก็ดี เป็นพี่น้องร่วมบิดามารดาหรือร่วมแต่บิดาหรือมารดา (มาตรา 1450) 3. ห้ามสมรสในขณะที่ตนมีคู่สมรสอยู่ (มาตรา 1452)

2. กำหนดให้บุคคลสองคนไม่ว่าเพศใด สามารถทำการหมั้นหรือสมรสกันได้

การที่กฎหมายเปิดกว้างให้บุคคลสองคนไม่ว่าจะมีเพศใดก็ตามสามารถทำการสมรสกันได้ตามกฎหมายก็เพื่อให้กลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศนั้น มีสิทธิเท่าเทียมกันตามกฎหมายโดยไม่เลือกปฏิบัติไม่ว่าจะเป็นเพศใดก็ตาม (Kamalanuch Aksorngrarn, 2024) พวกเขาควรมีสิทธิที่จะทำการหมั้นและการสมรสกันอย่างถูกต้องตามกฎหมาย รวมทั้งใช้ชีวิตคู่กันได้เหมือนคู่สมรสชายหญิงและเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานของมนุษย์ และตามหลักสิทธิมนุษยชน ทุกคนควรจะมีสิทธิเลือกที่จะรักและใช้ชีวิตร่วมกันโดยไม่นำเพศมาแบ่งแยกและสอดคล้องกับความเป็นจริง

⁶ อนุสัญญาว่าด้วยสิทธิเด็ก ข้อ 1 เพื่อความมุ่งประสงค์แห่งอนุสัญญานี้ เด็ก หมายถึง บุคคลทุกคนที่อายุต่ำกว่าสิบแปดปี เว้นแต่จะบรรลุนิติภาวะก่อนหน้านี้ตามกฎหมายที่ใช้บังคับแก่เด็กนั้น

⁷ มาตรา 1454 ผู้เยาว์จะทำการสมรส ให้นำความในมาตรา 1436 มาใช้บังคับโดยอนุโลม

ดังนั้น การที่กฎหมายที่ใช้บังคับอยู่ในขณะนี้ใช้คำว่า สามีและภริยา เป็นคำระบุคำนำหน้านามที่ผูกอยู่ กับเพศสภาพตามเพศกำเนิดเท่านั้น จึงถือว่าเป็นการกีดกันและแสดงการปฏิเสธการยอมรับบุคคลที่ไม่เป็นไปตามเพศสภาพตามเพศกำเนิด ดังนั้น จึงมีการแก้ไขคำว่า “ชาย” “หญิง” “สามี” “ภริยา” และ “สามีภริยา” เป็นคำว่า “บุคคล⁸” “ผู้หมั้น” “ผู้รับหมั้น⁹” และ “คู่สมรส¹⁰” เพื่อให้มีความหมายครอบคลุมคู่หมั้นหรือ คู่สมรสไม่ว่าจะมีเพศใด ผลทางกฎหมายคือ บุคคลทั้งสองมีสิทธิอยู่กินกันฉันคู่สมรสตามกฎหมาย มีหน้าที่ต้องอุปการะเลี้ยงดูกันตามความสามารถและฐานะของตน(มาตรา 1461) ทรัพย์สินที่ทำมาหาได้ร่วมกันฉันคู่สมรส ย่อมเป็นสินสมรส(มาตรา 1470) การจัดการสินสมรสบางประเภทที่มีความสำคัญต้องได้รับความยินยอมจากคู่สมรสอีกฝ่ายหนึ่งเช่น การขาย ขายฝาก จำนองสิ่งสาริมทรัพย์ เป็นต้น(มาตรา 1476) คู่สมรสที่ยังมิได้หย่าขาดจากกันตามกฎหมายมีสิทธิโดยธรรมในการสืบมรดกซึ่งกันและกัน(มาตรา 1628) การแก้ไขถ้อยคำดังกล่าวมีความสอดคล้องกับกฎหมายครอบครัวของประเทศสหพันธรัฐเยอรมนี ตามประมวลกฎหมายแพ่ง มาตรา 1353 วรรค 1 ที่บัญญัติว่า “Marriage is entered into for life by two persons of the opposite sex or of the same sex. The spouses have a mutual duty of conjugal union; they are responsible for each other.” และสาธารณรัฐฝรั่งเศส ตามประมวลกฎหมายแพ่ง มาตรา 143 ที่บัญญัติว่า “Marriage is contracted by two persons of different sex or of the same sex.” (วุฒิชัย เอียดเหลือ, 2565)

ตารางที่ 1 เปรียบเทียบความแตกต่างของถ้อยคำตามกฎหมายที่ใช้บังคับอยู่ในปัจจุบันและถ้อยคำตามกฎหมายที่แก้ไขใหม่

ถ้อยคำตามกฎหมายที่ใช้บังคับในปัจจุบัน	ถ้อยคำตามกฎหมายที่แก้ไขใหม่
“ชาย” “หญิง”	“บุคคล” “ผู้หมั้น” “ผู้รับหมั้น”
“สามี” “ภริยา”	“คู่สมรส”
“สามีภริยา”	“คู่สมรส”

3. แก้ไขเพิ่มเติมเหตุเรียกค่าทดแทนกรณีที่คู่หมั้นฝ่ายหนึ่งไปมีความสัมพันธ์กับบุคคลอื่นไม่ว่าจะเป็นเพศใด

ตามกฎหมายที่ใช้บังคับอยู่ในปัจจุบัน เมื่อชายหรือหญิงคู่หมั้นได้บอกเลิกสัญญาหมั้นแล้วตามมาตรา 1442 หรือ 1443 แล้วแต่กรณี ชายหรือหญิงคู่หมั้นจึงจะมีสิทธิเรียกค่าทดแทนจากบุคคลที่ได้ร่วมประเวณีกับคู่หมั้นของตน โดยบุคคลนั้นจะต้องรู้หรือควรจะรู้ว่าการหมั้นแล้ว ซึ่งมีเงื่อนไขที่สำคัญในการเรียกค่าทดแทน คือ ชายหรือหญิงคู่หมั้นนั้นจะต้องมีการร่วมประเวณี ซึ่งการร่วมประเวณีตามกฎหมายต้องหมายถึงการร่วมเพศทางธรรมชาติ คือ ทางช่องคลอด ถ้าเป็นทางอื่นไม่ถือว่าเป็นการร่วมประเวณีและต้องเป็นเพศชาย

⁸ ปรากฏในมาตรา 1435, 1448, 1449, 1450, 1452, 1458, 1460, 1508

⁹ ปรากฏในมาตรา 1437, 1439, 1440, 1441, 1442, 1443, 1447/1 วรรค 3

¹⁰ ปรากฏในมาตรา 43, 193/22, 1453, 1461, 1462, 1463, 1465, 1469, 1470, 1475, 1476, 1476/1, 1477, 1479, 1481, 1482, 1483, 1484, 1484/1, 1485, 1486, 1487, 1488, 1489, 1490, 1491, 1492, 1492/1, 1493, 1510 วรรค 2, 1515, 1516, 1517, 1520, 1522, 1523, 1530, 1532, 1533, 1536, 1538, 1625(1), 1628

กับเพศหญิง แต่ในกฎหมายฉบับที่มีการแก้ไขใหม่นั้น นอกจากการที่บุคคลอื่นได้ร่วมประเวณีกับคู่หมั้นของตน จะเป็นเหตุหนึ่งในการเรียกค่าทดแทนจากผู้ซึ่งได้ร่วมประเวณีได้แล้ว กฎหมายที่แก้ไขใหม่นี้ยังได้เพิ่มเหตุในการเรียกค่าทดแทนโดยไม่ได้ถือเอาเพศสภาพเป็นสาระสำคัญในการเรียกค่าทดแทนของคู่หมั้น หากมีผู้ซึ่งกระทำเพื่อสนองความใคร่ของผู้หนึ่งหรือคู่หมั้นของตนโดยรู้หรือควรจะรู้ถึงการหมั้นนั้น ก็สามารถยกเป็นข้อกล่าวอ้างในการใช้สิทธิเรียกค่าทดแทนได้ ดังนั้น การที่จะเรียกค่าทดแทนของคู่หมั้นได้ตามกฎหมายใหม่นี้ ผู้ที่กระทำกับคู่หมั้นของตนก็อาจเป็นเพศเดียวกันกับคู่หมั้นของตนได้ เช่น คู่หมั้นของตนเป็นเพศหญิงและผู้ที่กระทำกับคู่หมั้นของตนก็อาจเป็นเพศหญิงซึ่งเป็นเพศเดียวกันได้ไม่จำเป็นต้องมีการร่วมประเวณีกันทางช่องคลอดโดยต้องเป็นการกระทำให้ระหว่างเพศชายกับหญิงเท่านั้นอีกต่อไป

ข้อสังเกต คำว่า “เพื่อสนองความใคร่” เมื่อพิจารณาในแง่ของกฎหมายแล้วจะเห็นได้ว่ามีความหมายที่กว้างกว่าคำว่า “ร่วมประเวณี” ในแง่ที่ว่า การกระทำเพื่อสนองความใคร่ไม่จำเป็นต้องเป็นการกระทำให้ระหว่างเพศชายและเพศหญิง และไม่จำเป็นต้องใช้วัยวะเพศล่วงล้ำอวัยวะเพศ แต่เป็นกรณีของการกระทำให้ระหว่างเพศเดียวกันโดยมีการใช้วัตถุหรืออวัยวะอื่นใดเพื่อให้สำเร็จความใคร่ หากมีการกระทำดังกล่าวเกิดขึ้นก็ถือได้ว่าเป็นกรณีมีเหตุสำคัญอันเกิดแก่คู่หมั้นหรือผู้รับหมั้นแล้วแต่กรณีแล้ว ผู้หมั้นหรือผู้รับหมั้นมีสิทธิบอกเลิกสัญญาหมั้นและเรียกค่าทดแทนได้ตามมาตรา 1445

ตารางที่ 2 เปรียบเทียบความแตกต่างของถ้อยคำตามกฎหมายที่ใช้บังคับอยู่ในปัจจุบันและถ้อยคำตามกฎหมายที่แก้ไขใหม่

ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 1445	พระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายแพ่งและ พาณิชย์ (ฉบับที่ 24) พ.ศ. 2567 มาตรา 1445
ชายหรือหญิงคู่หมั้นอาจเรียกค่าทดแทนจากผู้ซึ่งได้ร่วมประเวณีกับคู่หมั้นของตน โดยรู้หรือควรจะรู้ถึงการหมั้นนั้น เมื่อได้บอกเลิกสัญญาหมั้นแล้วตามมาตรา 1442 หรือมาตรา 1443 แล้วแต่กรณี	คู่หมั้นฝ่ายหนึ่งอาจเรียกค่าทดแทนจากผู้ซึ่งได้ร่วมประเวณีกับคู่หมั้นของตนหรือผู้ซึ่งกระทำกับคู่หมั้นของตน เพื่อสนองความใคร่ของผู้หนึ่งหรือคู่หมั้นของตนโดยรู้หรือควรจะรู้ถึงการหมั้นนั้น เมื่อได้บอกเลิกสัญญาหมั้นแล้วตามมาตรา 1442 หรือมาตรา 1443 แล้วแต่กรณี

4. แก้ไขถ้อยคำกรณีเรียกค่าทดแทนจากผู้ซึ่งล่วงเกินคู่สมรสอีกฝ่ายหนึ่ง

ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 1523 วรรค 2 บัญญัติให้ สามีเรียกค่าทดแทนจากผู้ซึ่งล่วงเกินภริยาไปในทำนองชู้สาวได้ และภริยาเรียกค่าทดแทนจากหญิงอื่นที่แสดงโดยเปิดเผยเพื่อแสดงว่าตนมีความสัมพันธ์กับสามีในทำนองชู้สาวก็ได้ แต่ในกฎหมายที่มีการแก้ไขใหม่ได้ใช้คำว่า “ในทำนองชู้” เท่านั้น ซึ่งคำว่า “ชู้” ตามพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน หมายถึง คู่รัก ผู้ล่วงประเวณี การล่วงประเวณี จากคำนิยามดังกล่าวทำให้พิจารณาได้ว่าการแก้ไขถ้อยคำนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ขอบเขตของการบังคับใช้กฎหมายขยายรวมไปถึงกรณีที่ชายไปมีความสัมพันธ์กับชายอื่นในทำนองชู้ด้วยนั่นเอง ซึ่งหากไม่มีการแก้ไขดังกล่าวก็จะมีผลทำให้

ไม่สามารถเรียกค่าทดแทนบุคคลที่เป็นเพศชายหรือบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศที่มีความสัมพันธ์กับฝ่ายชาย ตามคำวินิจฉัยของศาลรัฐธรรมนูญที่ 13/2567 ได้วินิจฉัยว่าบทบัญญัติมาตรา 1523 เป็นการเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมด้วยความแตกต่างในเรื่องเพศ ขัดต่อหลักความเสมอภาค ขัดรัฐธรรมนูญ 2560 มาตรา 27 (iLAW, 2567)

5. เพิ่มเหตุฟ้องหย่าให้สอดคล้องกับลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างคู่สมรสเพศเดียวกัน

ในพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์(ฉบับที่ 24) พ.ศ. 2567 มีการแก้ไขเพิ่มเติมในประเด็นเรื่องเหตุฟ้องหย่าตามมาตรา 1516 (1) อันเป็นเหตุนอกกายนอกใจคู่สมรสกับมาตรา 1516 (10) อันเป็นเรื่องที่คู่สมรสมีอาจมีเพศสัมพันธ์ได้

การที่กฎหมายเพิ่มกรณี “กระทำการหรือยอมรับการกระทำเพื่อสนองความใคร่” เป็นไปเพื่อมิให้มีช่องว่างทางกฎหมาย เนื่องจากสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกาชี้แจงว่า คำว่า “เป็นชู้” “มีชู้” “ร่วมประเวณี” หากพิจารณาแนวคำพิพากษาของศาลประกอบการตีความตามพจนานุกรมยังหมายความว่าเฉพาะกรณีเพศตรงข้ามเท่านั้นยังไม่รวมถึงกรณีบุคคลเพศเดียวกัน จึงเพิ่มกรณีที่คู่สมรส “กระทำการหรือยอมรับการกระทำเพื่อสนองความใคร่ต่อผู้อื่นเป็นอาจิดิน” เพิ่มเติมขึ้นมา (ไชยพัฒน์ ธรรมชุตินันท์, 2567) ซึ่งมีข้อพิจารณาในประเด็นนี้ว่าอาจจะมีข้อวิจารณ์ถึงความจำเป็นในการบัญญัติถ้อยคำดังกล่าวรวมทั้งขอบเขตความหมายของคำว่า “สนองความใคร่” ว่ามีขอบเขตความหมายมากน้อยแค่ไหนเพียงใด ซึ่งอาจจะต้องรอดูแนวคำพิพากษาของศาลฎีกาต่อไป

ตารางที่ 3 เปรียบเทียบความแตกต่างของถ้อยคำตามกฎหมายที่ใช้บังคับอยู่ในปัจจุบันและถ้อยคำตามกฎหมายที่แก้ไขใหม่

มาตรา	ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์	พระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ (ฉบับที่ 24) พ.ศ. 2567
1516 (1)	สามีหรือภริยาอุปการะเลี้ยงดูหรือยกย่องผู้อื่นฉันภริยาหรือสามี เป็นชู้หรือมีชู้ หรือร่วมประเวณีกับผู้อื่นเป็นอาจิดิน อีกฝ่ายหนึ่งฟ้องหย่าได้	คู่สมรสฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งอุปการะเลี้ยงดูหรือยกย่องผู้อื่นฉันคู่สมรส เป็นชู้หรือมีชู้ ร่วมประเวณีกับผู้อื่นเป็นอาจิดิน หรือกระทำการกับผู้อื่นหรือยอมรับการกระทำของผู้อื่นเพื่อสนองความใคร่ของตนหรือผู้อื่นเป็นอาจิดิน อีกฝ่ายหนึ่งฟ้องหย่าได้
1516 (10)	สามีหรือภริยามีสภาพร่างกาย ทำให้สามีหรือภริยานั้นไม่อาจร่วมประเวณีได้ตลอดกาล อีกฝ่ายหนึ่งฟ้องหย่าได้	คู่สมรสฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมีสภาพร่างกายทำให้ไม่อาจร่วมประเวณี หรือไม่อาจกระทำการหรือยอมรับการกระทำเพื่อสนองความใคร่ของอีกฝ่ายได้ตลอดกาล อีกฝ่ายหนึ่งฟ้องหย่าได้

6. แก้อายุระยะเวลาการสมรสใหม่ตามมาตรา 1453¹¹ ให้ใช้เฉพาะกับกรณีหญิงที่มีชายเป็นคู่สมรสเดิม จะสมรสใหม่กับชายเท่านั้น

มาตรา 1453 เป็นบทบัญญัติที่มีลักษณะเป็นข้อห้ามนายทะเบียนมิให้ทำการจดทะเบียนสมรสให้ ในกรณีหญิงที่ชายผู้เป็นคู่สมรสตายหรือที่การสมรสสิ้นสุดลงด้วยประการอื่น จะทำการสมรสใหม่ได้ต่อเมื่อการ สิ้นสุดแห่งการสมรสได้ผ่านพ้นไปแล้วไม่น้อยกว่าสามร้อยสิบวัน แต่ข้อห้ามนี้ไม่มีลักษณะเด็ดขาด (ไพโรจน์ กัมพูสิริ, 2565) หากมีการฝ่าฝืนการสมรสนั้นก็สมบูรณ์¹² อย่างไรก็ตาม มาตราดังกล่าวได้กำหนดข้อห้ามมิให้หญิง ที่มีชายเป็นคู่สมรสเดิมทำการสมรสใหม่กับชาย ก็เพื่อป้องกันปัญหาในการพิสูจน์ว่าบุตรที่เกิดขึ้นในระหว่างที่ การสมรสสิ้นสุดลงนั้นเป็นบุตรโดยชอบด้วยกฎหมายของชายใด จึงไม่เกี่ยวกับกรณีที่หญิงและชายที่การสมรส สิ้นสุดลงแล้วและหญิงนั้นประสงค์จะทำการสมรสใหม่กับหญิงอื่น ดังนั้น ในกรณีที่หญิงประสงค์จะทำการสมรส ใหม่กับหญิงด้วยกันจึงไม่เข้าเงื่อนไขต้องห้ามตามมาตรา

7. กำหนดให้มาตรา 1504 วรรคสอง¹³ กรณีหญิงมีครรภ์ก่อนอายุครบตามมาตรา 1448 มีผลใช้บังคับ เฉพาะกรณีการสมรสระหว่างชายหญิงเท่านั้น

กฎหมายได้กำหนดเงื่อนไขอันเป็นข้อยกเว้นในเรื่องความสมบูรณ์ของการสมรสไว้ในกรณีที่ชายและ หญิงสมรสกันโดยฝ่าฝืนเงื่อนไขแห่งการสมรสตามมาตรา 1448 กล่าวคือ เป็นการสมรสกันระหว่างชายและ หญิงที่มีอายุไม่ถึง 18 ปีบริบูรณ์ ผลคือการสมรสเป็นโมฆียะตามมาตรา 1503 (สมชาย กษิตประดิษฐ์, 2563) แต่ถ้าหญิงมีครรภ์ก่อนอายุครบ 18 ปีบริบูรณ์ กฎหมายให้ถือว่า การสมรสสมบูรณ์มาตั้งแต่เวลาสมรส สำหรับ สาเหตุที่กฎหมายบัญญัติไว้เฉพาะกรณีการสมรสระหว่างชายหญิงเท่านั้น ก็เพราะกฎหมายได้ให้ความสำคัญต่อ การคุ้มครองสถาบันครอบครัว เมื่อหญิงคลอดบุตรย่อมทำให้มีสมาชิกในครอบครัวเพิ่มขึ้น หากกฎหมาย ไม่บัญญัติไว้เป็นข้อยกเว้นย่อมก่อให้เกิดปัญหาต่อสังคมส่วนรวม แต่ในส่วนของการสมรสระหว่างเพศชายกับ เพศชาย หรือเพศหญิงกับเพศหญิงย่อมไม่อาจนำเงื่อนไขตามวรรค 2 มาใช้บังคับได้เนื่องจากไม่มีประเด็นใน เรื่องของการตั้งครรภ์

¹¹ มาตรา 1453 หญิงที่ชายผู้เป็นคู่สมรสตายหรือที่การสมรสสิ้นสุดลงด้วยประการอื่น จะทำการสมรสใหม่กับชายได้ต่อเมื่อการ สิ้นสุดแห่งการสมรสได้ผ่านพ้นไปแล้วไม่น้อยกว่าสามร้อยสิบวันเว้นแต่

(1) คลอดบุตรแล้วในระหว่างนั้น

(2) สมรสกับคู่สมรสเดิม

(3) มีใบรับรองแพทย์ประกาศนียบัตรหรือปริญญาซึ่งเป็นผู้ประกอบการรักษาโรคในสาขาเวชกรรมได้ตามกฎหมายว่า มิได้มีครรภ์ หรือ

(4) มีคำสั่งของศาลให้สมรสได้

¹² โดยมาตรา 1537 สันนิษฐานว่าเด็กที่คลอดภายใน 310 วัน นับแต่วันที่การสมรสสิ้นสุดลงเป็นบุตรชอบด้วยกฎหมายของ ชายซึ่งเป็นสามีคนใหม่

¹³ มาตรา 1504 วรรคสอง ถ้าศาลมิได้สั่งให้เพิกถอนการสมรสจนบุคคลทั้งสองมีอายุครบตามมาตรา 1448 หรือในกรณีการ สมรสระหว่างชายหญิง เมื่อหญิงมีครรภ์ก่อนอายุครบตามมาตรา 1458 ให้ถือว่า การสมรสสมบูรณ์มาตั้งแต่เวลาสมรส

ตารางที่ 4 เปรียบเทียบความแตกต่างของถ้อยคำตามกฎหมายที่ใช้บังคับอยู่ในปัจจุบันและถ้อยคำตามกฎหมายที่แก้ไขใหม่

ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 1504 วรรค 2	พระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายแพ่งและ พาณิชย์ (ฉบับที่ 24) พ.ศ. 2567 มาตรา 1502 วรรค 2
ถ้าศาลมิได้สั่งให้เพิกถอนการสมรสจนชายหญิงมีอายุครบตามมาตรา 1448 หรือเมื่อหญิงมีครรภ์ก่อนอายุครบตามมาตรา 1448 ให้ถือว่า การสมรสสมบูรณ์มาตั้งแต่เวลาสมรส	ถ้าศาลมิได้สั่งให้เพิกถอนการสมรสจนบุคคลทั้งสองมีอายุครบตามมาตรา 1448 หรือในกรณีการสมรสระหว่างชายหญิง เมื่อหญิงมีครรภ์ก่อนอายุครบตามมาตรา 1448 ให้ถือว่า การสมรสสมบูรณ์มาตั้งแต่เวลาสมรส

8. กำหนดให้มาตรา 1510 วรรคสอง¹⁴ กรณีหญิงมีครรภ์ก่อนอายุครบยี่สิบปีบริบูรณ์มีผลใช้บังคับเฉพาะกรณีการสมรสระหว่างชายหญิงเท่านั้น

มาตรา 1510 เป็นกรณีของการสมรสระหว่างบุคคลทั้งสองฝ่ายที่มีอายุตั้งแต่สิบแปดปีบริบูรณ์แต่ไม่เกินยี่สิบปีตกเป็นโมฆียะเพราะไม่ได้รับความยินยอมจากบิดาและมารดา บิดาหรือมารดา ผู้รับบุตรบุญธรรม หรือผู้ปกครองแล้วแต่กรณี บุคคลดังกล่าวมีสิทธิขอให้เพิกถอนการสมรสได้ ซึ่งตามความในวรรคสองนั้นหากเป็นกรณีที่ชายสมรสกับหญิง และคู่สมรสที่เป็นหญิงมีครรภ์ สิทธิขอเพิกถอนการสมรสตกเป็นอันระงับไปแม้ว่าจะยังมีอายุไม่ครบยี่สิบปีบริบูรณ์ก็ตาม สาเหตุเพราะเมื่อหญิงตั้งครรภ์แล้วก็สมควรให้มีการเพิกถอนการสมรสนั้นสำหรับการสมรสระหว่างชายกับชาย หรือหญิงกับหญิงย่อมไม่มีประเด็นเรื่องการตั้งครรภ์ จึงไม่อาจกล่าวอ้างประเด็นการตั้งครรภ์เพื่อให้สิทธิขอเพิกถอนการสมรสเป็นอันระงับได้

ตารางที่ 5 เปรียบเทียบความแตกต่างของถ้อยคำตามกฎหมายที่ใช้บังคับอยู่ในปัจจุบันและถ้อยคำตามกฎหมายที่แก้ไขใหม่

ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 1510 วรรค 2	พระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายแพ่งและ พาณิชย์ (ฉบับที่ 24) พ.ศ. 2567 มาตรา 1510 วรรค 2
สิทธิขอเพิกถอนการสมรสตามมาตรานี้เป็นอันระงับเมื่อคู่สมรมีอายุครบยี่สิบปีบริบูรณ์หรือเมื่อหญิงมีครรภ์	สิทธิขอเพิกถอนการสมรสตามมาตรานี้เป็นอันระงับเมื่อคู่สมรสนั้นมีอายุครบยี่สิบปีบริบูรณ์หรือในกรณีการสมรสระหว่างชายหญิง เมื่อหญิงมีครรภ์

9. สิทธิในการรับมรดกของคู่สมรส¹⁵

คู่สมรสที่ขบด้วยกฎหมายไม่ว่าเพศใด หรือคู่สมรสที่ร้างกัน หรือแยกกันอยู่โดยยังมีได้หย่าขาดจากกันตามกฎหมายเป็นทายาทโดยธรรมย่อมมีสิทธิในการรับมรดกจากคู่สมรสอีกฝ่ายเมื่ออีกฝ่ายเสียชีวิต แม้ว่าอีกฝ่ายจะไม่ได้ทำพินัยกรรมไว้ก็ตาม เพื่อให้มีสิทธิในการรับมรดกไม่ว่าจะเป็นทรัพย์สินที่ทำมาหาได้

¹⁴ มาตรา 1510 วรรคสอง สิทธิขอเพิกถอนการสมรสตามมาตรานี้เป็นอันระงับเมื่อคู่สมรสนั้นมีอายุครบยี่สิบปีบริบูรณ์หรือในกรณีการสมรสระหว่างชายหญิง เมื่อหญิงมีครรภ์

¹⁵ มาตรา 1628 คู่สมรสที่ร้างกันหรือแยกกันอยู่โดยยังมีได้หย่าขาดจากกันตามกฎหมายมิได้สิ้นไปซึ่งสิทธิในการสืบมรดกซึ่งกันและกัน

ร่วมกันและมรดกของคู่สมรสเพศเดียวกันที่ชอบด้วยกฎหมายในฐานะทายาทโดยธรรม รวมทั้งเพื่อรักษาผลประโยชน์ของคู่สมรสและทายาทเช่นเดียวกันกับคู่สมรสชายหญิงทุกประการ และเพื่อมิให้มีการฟ้องร้องที่ไม่เป็นธรรมจากญาติของผู้เสียชีวิตซึ่งเป็นคู่สมรสเพศเดียวกัน

10. กำหนดบทเฉพาะกาล กรณีที่มีกฎหมายและอนุบัญญัติได้อ้างถึงสามีภริยา ให้ถือว่าอ้างถึงคู่สมรสที่จดทะเบียนสมรสตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ซึ่งแก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัตินี้ด้วยแต่มิให้นำมาใช้บังคับแก่กรณีที่กำหนดสิทธิหน้าที่หรือสถานะของสามีและภรรยาไม่เท่ากันหรือที่ใช้ได้เฉพาะคู่สมรสชายหญิงเท่านั้น¹⁶

11. กำหนดให้หน่วยงานของรัฐที่รับผิดชอบการประเมินผลสัมฤทธิ์ตามกฎหมายว่าด้วยหลักเกณฑ์การจัดทำร่างกฎหมายและการประเมินผลสัมฤทธิ์ของกฎหมาย ดำเนินการทบทวนกฎหมายในความรับผิดชอบที่กำหนดสิทธิ หน้าที่ สถานะทางกฎหมาย หรือเรื่องอื่นใดที่เกี่ยวข้องกับสามี ภริยา สามีภริยา หรือคู่สมรส เพื่อรองรับสิทธิ หน้าที่ สถานะทางกฎหมาย หรือเรื่องอื่นใดที่เกี่ยวข้องให้แก่คู่สมรสตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ซึ่งแก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัตินี้ โดยต้องพิจารณาให้เหมาะสมกับเพศสภาพของคู่สมรสด้วย และให้หน่วยงานของรัฐดำเนินการทบทวนตามวรรคหนึ่ง และเสนอผลการทบทวนพร้อมทั้งร่างกฎหมายในกรณีที่ต้องมีการแก้ไขเพิ่มเติมกฎหมาย ต่อคณะรัฐมนตรีภายในหนึ่งร้อยแปดสิบวันนับแต่วันที่พระราชบัญญัตินี้ใช้บังคับ หากไม่สามารถดำเนินการได้ให้รายงานเหตุผลที่ไม่อาจดำเนินการได้ต่อคณะรัฐมนตรีเพื่อทราบ¹⁷

3. บทสรุป

สถาบันครอบครัวเป็นหน่วยสำคัญในการพัฒนาสังคมและการส่งเสริมคุณภาพชีวิตของประชาชน ดังนั้น การแก้ไขประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์โดยมีเจตนารมณ์ให้กลุ่ม LGBTQ หรือกลุ่มที่มีความหลากหลายทางเพศได้มีสิทธิและหน้าที่ตามกฎหมายครอบครัวในความสัมพันธ์ระหว่างกัน ถือเป็นการเสริมสร้างความเข้มแข็งทางครอบครัวระหว่างบุคคลไม่ว่าจะมีเพศใด และสอดคล้องกับหลักการสิทธิมนุษยชน กติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย และสอดคล้องกับข้อเสนอแนะของศาลรัฐธรรมนูญ อันจะเป็นการยกระดับมาตรฐานการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนในประเทศไทยเพื่อจัดการเลือกปฏิบัติต่อบุคคลกลุ่มนี้ และถึงแม้ว่าทางกฎหมายไทยจะยอมรับการสมรสเท่าเทียม แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าทัศนคติของคนในสังคมไทยที่มีมุมมองต่อบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว การที่จะทำให้ทัศนคติของคนในสังคมไทยเปลี่ยนไปต้องประกอบด้วยหลายองค์ประกอบเช่น การให้เวลาในการศึกษาและปรับตัว การสร้างการยอมรับและการออกกฎหมายฉบับอื่นๆ ให้สอดคล้องกฎหมายสมรสเท่าเทียมกันเพื่อให้กฎหมายมีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้นตามที่บัญญัติไว้ในมาตรา 68 แห่งพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ (ฉบับที่ 24) พ.ศ. 2567

¹⁶ พระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ (ฉบับที่ 24) พ.ศ. 2567 มาตรา 67

¹⁷ พระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ (ฉบับที่ 24) พ.ศ. 2567 มาตรา 68

4. ข้อเสนอแนะ

บทบัญญัติทางกฎหมายเกี่ยวกับการสมรสเท่าเทียม ยังคงต้องมีการกำหนดประเด็นในรายละเอียดอื่น ๆ ให้สอดคล้องและเหมาะสมกับการสมรสระหว่างเพศเดียวกันตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 5 ลักษณะ 2 บิดามารดากับบุตร ซึ่งอาจจะต้องมีการแก้ไขในลักษณะดังกล่าวเช่น ในกรณีที่คู่สมรสฝ่ายหนึ่งมีบุตร โดยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ เป็นต้น นอกจากนี้ โดยผลของมาตรา 68 แห่งพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ (ฉบับที่ 24) พ.ศ. 2567 ได้กำหนดหน้าที่ให้หน่วยงานของรัฐที่รับผิดชอบการประเมินผลสัมฤทธิ์ตามกฎหมายว่าด้วยหลักเกณฑ์การจัดทำร่างกฎหมายและการประเมินผลสัมฤทธิ์ของกฎหมายดำเนินการทบทวนกฎหมายในความรับผิดชอบโดยต้องพิจารณาให้เหมาะสมกับเพศสภาพของคู่สมรส ซึ่งในปัจจุบันมีกฎหมายมากกว่า 40 ฉบับที่ขัดกับกฎหมายสมรสเท่าเทียม (ณตณ ดิษฐบรรจง, 2567) เช่น พระราชบัญญัติคุ้มครองเด็กที่เกิดโดยอาศัยเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ พ.ศ. 2558 พระราชบัญญัติสัญชาติ พ.ศ. 2508 พระราชบัญญัติประกันสังคม พ.ศ. 2533 พระราชบัญญัติสุขภาพแห่งชาติ พ.ศ. 2550 เป็นต้น

5. เอกสารอ้างอิง

- จันทร์ สีสานกุล วิมลรักษ์ ศานติธรรม และอัญชลี จวงจันทร์. (2565). บทสรุปเชิงนโยบาย สมรสเท่าเทียม (รายงานการวิจัย). กรุงเทพฯ: สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร.
- จิรพงษ์ ตระวานิชนาม. (2566). สิทธิทางกฎหมายที่ควรกำหนดให้เท่าเทียม ในกรณีที่ตรากฎหมายสมรสเท่าเทียม. สืบค้น 2 ตุลาคม 2567, จาก https://library.coj.go.th/pdf-view.html?fid=51506&table=files_biblio
- ไชยพัฒน์ ธรรมชุตินันท์. (2567). “สมรสเท่าเทียม” ก้าวสำคัญกฎหมายครอบครัวไทย : สารสำคัญและเรื่องที่ยังไปไม่ถึง. สืบค้น 19 กรกฎาคม 2567, จาก <https://www.the101.world/marriage-equality-bill/>
- ไชยพัฒน์ ธรรมชุตินันท์. (2565). พัฒนาการของกฎหมายลักษณะครอบครัวในไทย. วารสารนิติศาสตร์, 51(2), 470-483.
- ณตณ ดิษฐบรรจง. (2567). สมรสเท่าเทียม แก้ม. กว่าอีก 40 ฉบับ! [Status update]. Facebook. สืบค้น 10 ธันวาคม 2567, จาก <https://www.facebook.com/bangkokpride.official>
- ณิลพรณ์ พิมพ์จุฬา. (2566). การคุ้มครองสวัสดิภาพเด็กที่มีความหลากหลายทางเพศโดยศาลเยาวชนและครอบครัว. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษาศาสตร์). สาขาวิชาการบริหารกระบวนการยุติธรรม, คณะนิติศาสตร์, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ดวงพร ช่างทอง. (2565). การสมรสเท่าเทียม กลุ่มคนหลากหลายทางเพศ (LGBTQ+) มีพื้นที่แค่ไหนในสังคม. สืบค้น 2 ตุลาคม 2567, จาก https://www.parliament.go.th/ewtadmin/ewt/elaw_parcy/ewt_dl_link.php?nid=2655
- ทวีเกียรติ มีนะกนิษฐ. (2567). สมรสแท้ สมรสเทียม สมรสปลอม (บทความพิเศษ). วารสารมหาวิทยาลัยวงษ์ชวลิตกุล (มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์), 2(1), (1-9)

- เกิดเกียรติภณช์ แสงมณีจิรนนเดชา, และรัตพงษ์ สอนสุภาพ. (2562). ความเสมอภาคของกลุ่มผู้มีความหลากหลายทางเพศต่อการสมรสและการรับรองบุตรในประเทศไทย : มุมมองของนักวิชาการและนักเคลื่อนไหวทางสังคม. *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชพฤกษ์*, 5(2), 1-18.
- ธีรเดช มโนลีหกุล และสาธิตา วิมลคุณารักษ์. (2566). โครงการศึกษาเชิงวิชาการเพื่อใช้ประกอบการยกร่างพระราชบัญญัติคู่ชีวิต พ.ศ. *วารสารนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร*, 16(2), 245-277.
- ไพโรจน์ กัมพูสิริ. (2565). *ย่อหลักกฎหมายครอบครัว* (พิมพ์ครั้งที่ 19). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิญญูชน.
- พระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ (ฉบับที่ 24) พ.ศ.2567. (2567). *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่ม 141 ตอนที่ 58. หน้า 1-21.
- พรพิมล โพธิ์ชัยหล้า และวรเชษฐ์ โพธิ์. (2567). เพศสภาพและการสมรสเท่าเทียมในมุมมองรัฐศาสตร์เชิงพุทธ. *วารสารวิชาการรัตนบุศย์*, 6(2), 655-669.
- วุฒิชัย เอียดเหลือ. (2565). *การเตรียมความพร้อมของศาลเยาวชนและครอบครัวในการบังคับใช้กฎหมายครอบครัวของคู่ชีวิต*. สืบค้น 2 ตุลาคม 2567, จาก https://library.coj.go.th/pdf-view.html?fid=49149&table=files_biblio
- สาธิตา วิมลคุณารักษ์ และธีรเดช มโนลีหกุล. (2566). โครงการศึกษาเชิงวิชาการเพื่อใช้ประกอบการยกร่างพระราชบัญญัติคู่ชีวิต พ.ศ. *วารสารนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร*, 16(2), 245-274.
- สาวตรี สุขศรี. (2564). *การศึกษาการบังคับใช้พระราชบัญญัติความเท่าเทียมระหว่างเพศ พ.ศ. 2558 เพื่อประเมินผลสัมฤทธิ์ของกฎหมาย* (พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพฯ : บริษัท กู๊ดเฮด พรินติ้ง แพลกเจจิ่ง กรุป จำกัด.
- สมชาย กษิติประดิษฐ์. (2563). *กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยครอบครัว* (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- อารยา สุขสม. (2562). *คู่มือการปฏิบัติงานของหน่วยงานและเจ้าหน้าที่ในการคุ้มครองระหว่างเพศตามพระราชบัญญัติความเท่าเทียมระหว่างเพศ พ.ศ. 2558*. (พิมพ์ครั้งที่ 1). สืบค้น 2 ตุลาคม 2567, จาก <https://th.undp.org>
- Frances Nicholson. (2018). *The Right to Family Life and Family Unity of Refugee and Other in Need of International Protection and the Family Definition Applied*. Retrieved 2 October 2024, from <https://www.refworld.org>
- iLAW. (2567). *สมรสเท่าเทียม : เปิดกฎหมายแพ่งแก้ไขใหม่ บุคคล-บุคคล สมรสได้ ไม่จำกัดแค่ชาย-หญิง*. สืบค้น 2 ตุลาคม 2567, จาก <https://www.ilaw.or.th/articles/43563>
- Kyle Knight, Sunai Phasuk. (2024). *Victory for Same-Sex Marriage in Thailand*. Retrieved 2 October 2024, from <https://www.hrw.org/news/2024/06/18/victory-same-sex-marriage-thailand>
- Kamalanuch Aksorngrarn. (2024). *Legalization of Same-Sex Marriage in Thailand: Society Steps Forward, But Policymakers Still Hesitate*. *Beijing Law Review*, 15, 91-101.

- Lanre AbassBolatito. (2012). The Natural Law Theory of Moralty and the Homosexuality in African Culture. *Ogiri: a new journal of African studies*, 9(1), 182-190.
- Macarena Seaz. (2014). Transforming Family Law Through Same-Sex Marriage: Lessons from (and to) The Western World. *Duke Journal of Comparative & International Law*, 25(125), 125–196.
- Marie Digoix. (2020). Introduction – LGBT Questions and the Family. *European Studies of Population*. สืบค้น 2 ตุลาคม 2567, จาก <https://www.springer.com/series/5940/books>
- Mark Strasser. (1998). Natural and Same-Sex Marriage. *Depaul Law Review*, 48(1), 51-81.